

ВПЛИВ ВИБОРІВ НА ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ КРАЇН ТРОПІЧНОЇ АФРИКИ

IMPACT OF ELECTIONS ON POLITICAL TRANSFORMATIONS OF TROPICAL AFRICA COUNTRIES

Кухта В.В.,

доктор філософії PhD зі спеціальності 052 Політологія

Стаття присвячена проблемі електоральних змагань в країнах Тропічної Африки та впливу результатів виборів 2024 року на політичну ситуацію в регіоні. На тлі економічних і політичних подій та їх суперечливих оцінок актуалізовано проблему електоральної конкуренції, що стосується специфіки організації та проведення виборів.

Акцентовано увагу на зміну стереотипного сприйняття Африки як континенту бідності, голоду та приреченості під впливом позитивних тенденцій економічного розвитку і набуття статусу суб'єктності у світовій політиці. У цьому контексті обґрунтовано підвищений інтерес до політичного життя країн Тропічної Африки за вплив на регіон як частину геостратегічної структури світу середини та другої половини XXI століття. Мова йде не тільки про конкуренцію міжнародних акторів за ресурси і ринки, а й про використання африканського вектора співпраці у вирішенні власних економічних стратегій і політичних амбіцій.

З'ясовано причини песимістичних прогнозів політичного й економічного розвитку країн Тропічної Африки на третє десятиліття, до яких віднесено низку державних переворотів і непередбачуваність 19 запланованих на 2024 р. виборчих процесів. Конкретизовано результати виборів 2024 року в окремих країнах за такими критеріями: мирна передача влади (Ботсвана, Гана, Маврикій, Сенегал); втрата голосів провідними партіями (Намібія, ПАР); імітація виборів (Коморські острови, Руанда, Чад); масові протести (Мозамбік); відтермінування виборів (Буркіна-Фасо, Гвінея, Малі, Південний Судан).

Сформульовано висновки про те, що найбільшу загрозу для руйнування електоральної конкуренції і політичних трансформацій у країнах Тропічної Африки за результатами виборів має не насильницьке захоплення влади диктаторами, а легітимізація владних повноважень з допомогою імітації виборів та популістських гасел. Доведено, що економічна турбулентність і політична нестабільність у країнах регіону особливо загострюються в період проведення виборів.

Ключові слова: Тропічна Африка, виборчий процес, електоральна конкуренція, політична ситуація, мирна передача влади, імітація виборів, масові протести, відтермінування виборів.

The article is devoted to the problem of electoral competitions in the countries of Tropical Africa and the impact of the results of the 2024 elections on the political situation in the region. Against the background of economic and political events and their contradictory assessments, the problem of electoral competition is actualized, which concerns the specifics of the organization and conduct of elections.

The emphasis is on changing the stereotypical perception of Africa as a continent of poverty, hunger and doom under the influence of positive trends in economic development and the acquisition of the status of subjectivity in world politics. In this context, the increased interest in the political life of the countries of Tropical Africa for their influence on the region as part of the geostrategic structure of the world of the middle and second half of the 21st century is justified. It is not only about the competition of international actors for resources and markets, but also about using the African vector of cooperation in solving their own economic strategies and political ambitions.

The reasons for the pessimistic forecasts of the political and economic development of the countries of Tropical Africa for the third decade are clarified, which include a number of coups d'état and the unpredictability of the 19 electoral processes planned for 2024. The results of the 2024 elections in individual countries are specified according to the following criteria: peaceful transfer of power (Botswana, Ghana, Mauritius, Senegal); loss of votes by leading parties (South Africa, Namibia); imitation of elections (Rwanda, Comoros, Chad); mass protests (Mozambique); postponement of elections (Burkina Faso, Guinea, Mali, South Sudan).

The conclusions are formulated that the greatest threat to the destruction of electoral competition and political transformations in the countries of Tropical Africa following the results of the elections is not the violent seizure of power by dictators, but the legitimization of power through the imitation of elections and populist slogans. It is proven that economic turbulence and political instability in the countries of the region are especially exacerbated during the election period.

Key words: Tropical Africa, electoral process, electoral competition, political situation, peaceful transfer of power, imitation of elections, mass protests, postponement of elections.

Постановка проблеми. В сучасному українському інформаційному просторі Африка, за визначенням аналітичного центру ADAstra, нагадує «мапи європейських мандрівників середини XIX століття: точно відомо, що відбувається на півночі континенту, після деяких роз-

відок можна дослідити й загальні риси материка в цілому, а от те, що знаходиться всередині, десь там за Сахарою, – загадка для найвідважніших». Помітним є й брак наукових політологічних розвідок, предмет дослідження яких охоплював би країни південніше Сахари, або Тропічної Африки.

Між тим на тлі суперечливих оцінок регіональних подій і прогнозів, які за останніх два десятиліття переповнюють світовий інформаційний простір, інтерес до політичного життя країн Тропічної Африки невинно зростає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В напруженій конкуренції за вплив на регіон Тропічної Африки й Африканський континент у цілому, як зазначають міжнародні актори, складається майбутній формат геостратегічної структури світу середини та другої половини XXI століття. До прикладу, у вересні 2018 р. помічник держсекретаря США у справах Африки писав: «Африка на розпутьті. Шлях, яким вона піде в найближчі кілька років, буде мати вагомні наслідки – позитивні чи негативні – не тільки для континенту, але й для всього світу» [15]. У червні 2020 р. Генсек ООН Антоніу Гуттереш зазначає: «Занадто часто світ бачить Африку крізь призму проблем. Я ж бачу континент надії, перспектив і грандіозного потенціалу» [5].

До специфічних тенденцій глобального розвитку В. Швед відносить перетворення регіону Тропічної Африки в один із найперспективніших суб'єктів світової політики, який демонструє швидкі темпи економічного зростання і все більше впливає на міжнародні політичні процеси. Апелюючи до висновків провідних міжнародних дослідницьких центрів, зокрема французького Інституту дослідження розвитку, автор наголошує: «Африка південніше Сахари дедалі більше перетворюється на «регіон майбутнього» [14].

Подібні прогнози дають розуміння того, чому конкурентна боротьба за політичне й економічне домінування в Африці з кожним роком загострюється між багатьма міжнародними гравцями, як традиційними (США, Великобританія, Франція, Німеччина), так і новими (Китай, Японія, Індія, Росія, Бразилія, Туреччина, Іран, Індонезія, Австралія, Нова Зеландія). Мова йде не тільки про ресурси і ринки, а й про використання африканського вектора співпраці у вирішенні власних економічних стратегій і політичних амбіцій [2].

За таких умов відбувається постійний тиск світових економік на країни Африканського континенту. Він супроводжується економічним і політичним суперництвом за регіони впливу, в тому числі за країни Тропічної Африки. Цей процес, зазначають дослідники, надає державам певний шанс змінити роль Африки в сучасній моделі світової економіки та диверсифікувати економіки африканських країн згідно з новими умовами політичного розвитку. Позитивним у цьому плані, на думку В. Ціватого, можна вважати якісний поступ Кенії у зовнішньополітичному та зовнішньоекономічному напрямках діяльності, в основі яких – позиція прагматизму в усіх сферах життєдіяльності з урахуванням специфіки історичного

розвитку країни як колишньої колонії Великої Британії [13].

Посилаючись на результати моніторингових досліджень, М. Кравченко зазначає, що «Субсахарська Африка сьогодні є одним з найбільш перспективних регіонів, представлених на глобальній мапі світу, а з кінця 20-х рр. XXI ст. для Африки характерним буде бурхливе економічне зростання» [10, с. 237].

За прогнозами експертів, «вже в 2050-х роках цей регіон має стати основним джерелом розвитку для світової економіки з огляду на його важливість у контексті наявності трудових ресурсів, купівельного попиту та запасів сировини» [4, с. 125]. З економічної точки зору, до чинників, які спричиняють зміни, відносять зростання населення, синхронізоване з дешевою робочою силою та кількістю споживачів, прогресуючу урбанізацію, удосконалення ділового клімату, зменшення кількості конфліктів, зростання інвестицій, збільшення чисельності середнього класу [9].

На тлі економічних і політичних подій в країнах Тропічної Африки та їх суперечливих оцінок актуалізується проблема внутрішньої електоральної конкуренції, що стосується специфіки організації та проведення виборів у країнах регіону.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зміни в економіці країн Тропічної Африки та їх безпосередній вплив на політичну сферу поступово змінюють стереотипне сприйняття африканського суспільства, його характер і внутрішню суть. Це стосується й сприйняття виборчих процесів як прийнятної цінності для влади й населення. Проте якість виборів у різних країнах дуже контрастна і корелює з «якістю» наявних політичних режимів. В цьому контексті викликає дослідницький інтерес відстеження кореляційних зв'язків між політичною культурою, виборчими процесами і набуттям досвіду політичних трансформацій в умовах нестійких політичних режимів тропічноафриканських країн на основі аналізу кількох десятків виборів 2024 року в регіоні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в аналізі виборчих процесів у окремих країнах Тропічної Африки за 2024 рік, обґрунтуванні причин непередбачуваності результатів виборів, визначенні їх впливу на політичні трансформації та прогнози розвитку регіону в третьому десятилітті XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Аналіз дослідницьких матеріалів дозволяє стверджувати, що під впливом позитивних тенденцій та прогресу стереотипне сприйняття Африки як континенту бідності, голоду та приреченості поступово змінюється. З іншого боку, специфічний характер нового світопорядку продовжує впливати на

трансформацію політичної влади й політичної культури в напрямі їх уніфікації в різних державах світу й водночас у напрямі кризи демократичних інститутів, а сучасні суспільства стають ще більш відкритими для нових проблем.

Це стосується й досліджуваного регіону, де, на думку експертів, певні зміни в політичному розвитку країн спричинені тим, що західні уряди та кредитні установи вимагають від африканських лідерів політичної відповідальності для отримання вкрай необхідного для розвитку капіталу. У багатьох країнах це дало позитивні зрушення у вигляді встановлення багатопартійних демократій та припинення однопартійного правління. Проте навіть такі зміни не завжди збільшують відповідальність з боку владних структур. Як зазначає Д. Зібблат, щоб ліберальна демократія працювала в Африці, їй доведеться «зняти з порядку денного абстрактні політичні права та наголосити на конкретних економічних, оскільки попит на демократію в Тропічній Африці в більшій мірі, аніж у будь-якому іншому регіоні світу, тісно корелює з існуючими внутрішніми економічними умовами. Ліберальній демократії притаманні такі ознаки, які ускладнюють її прийняття в економічно слабких країнах без гнучкої адаптації до внутрішніх регіональних умов» [19].

В реальності постійна економічна турбулентність і політична нестабільність у країнах регіону часто пригальмовують або й призупиняють досягнутий рівень розвитку, що особливо загострюється в період проведення виборів. Як приклад, вкрай песимістичні прогнози політичного й економічного розвитку країн Тропічної Африки на третє десятиліття, спричинені хвилею державних переворотів і непередбачуваністю 19 запланованих на 2024 рік виборчих процесів [1].

Зауважимо: зважаючи на специфіку досліджуваного регіону, під політичними виборами в даній статті розуміємо електоральний процес, який, за визначенням І. Поліщука, охоплює «послідовність подій, сукупність різноманітних форм взаємодії та конкуренції між політичними акторами, послідовні дії з висунення, рекламування та голосування за суб'єктів політичної влади, персональний та структурний склад яких формується вираженням волі представницької частини населення, яка за законодавством вважається достатньою для визнання результатів виборів легітимними» [12, с. 133].

Звернемося до реальних результатів виборчих кампаній 2024 року. Насамперед проаналізуємо виборчі процеси в більш-менш стабільних політичних системах регіону. Попри невтішні прогнози, в кількох країнах відбулася мирна передача влади, зокрема в Ботсвані, Гані, Маврикії, Сенегалі. Цікавим є факт, що до цього переліку ввійшла самопроголошена Республіка Сомаліленд.

Між тим у Південно-Африканській Республіці (ПАР) партія визволення АНК – Африканський національний конгрес (англ. African National Congress) – найстаріша політична організація африканського населення країни чи не вперше за останніх кілька років втратила більшість, що призвело до формування центристської коаліції з одинадцяти партій, сім з яких здобули посади в новоствореному уряді.

Схожа ситуація в Намібії, де політична партія СВАПО – Організація народів Південно-Західної Африки (англ. South West Africa People's Organization, SWAPO) отримала найслабший результат в електоральному процесі з моменту здобуття незалежності в 1990 р. і зберегла владу з незначною більшістю голосів.

Політичні вибори в Мозамбіку занурили країну в хаос. Перемога правлячої політичної партії Фронт визволення Мозамбіку ФРЕЛІМО (порт. Frente de Libertação de Moçambique) та її кандидата в президенти, на думку опозиції, була здобута шляхом широкомасштабних махінацій. Опозиційні лідери, очолювані переможеним кандидатом у президенти Венансіу Мондлане, ініціювали жорсткий спротив у вигляді масових протестів, які призвели до людських жертв (загинуло понад 300 осіб), а країні завдано значних економічних збитків. І хоча інавгурація новообраного президента Даніеля Чапо від партії ФРЕЛІМО відбулася на початку січня 2025 р., однак протести не припинилися. На думку експертів, вирішальне значення для повної стабілізації ситуації в країні матиме невідкладна політична реформа [1].

Зазначені факти говорять про те, що в 2024 році непростим викликом для урядів багатьох країн регіону стало тотальне невдоволення виборців різким зростанням вартості життя і неефективним управлінням, а постійна економічна турбулентність і нестабільність мають безпосередній вплив на перебіг електоральних процесів і реальні можливості політичних трансформацій країн за результатами виборів [11]. Як наслідок, населення сприйняло погіршення соціально-економічної ситуації як потужний політичний стимул і можливість під час виборів покарати діючі партії, незважаючи на багаторічний досвід стійких правлячих еліт [1]. З іншого боку, є тут позитивний момент: за концепцією Т. Перссона і Г. Табелліні, з якою варто погодитися, «кожні наступні вибори в країні збагачують народ політичною культурою участі у виборчому процесі і формують демократичний капітал, який до певної міри знижує ймовірність відкату країни до диктатури і цим самим сприяє економічному зростанню» [18].

Більш передбачуваний характер мали результати виборів 2024 року в так званих обмежених політичних системах. До прикладу, в Руанді президент Поль Кагаме отримав понад 99% голосів,

встановивши новий особистий рекорд. Президент Коморських островів Азали Ассумані був переобраний на четвертий п'ятирічний термін, отримавши 63% голосів, незважаючи на бойкот з боку опозиції і низьку явку виборців, а президент Чаду Махамат Дебі повторно став обраним президентом у травні.

В таких країнах, як Буркіна-Фасо, Гвінея-Бісау, Малі, Південний Судан заплановані вибори в черговий раз були відтерміновані. Військовий уряд Буркіна-Фасо продовжив правління хунти до 2029 р., а капітану Ібрагіму Траоре вкотре надав дозвіл балотуватися на наступних президентських виборах.

Натомість хунта Габону провела референдум щодо прийняття нової конституції, який заслуговує на довіру, і дотримання термінів почергових президентських виборів, які мають відбутися цього річ.

Національні вибори також заплановані в Малаві, на Сейшельських островах, в Танзанії, Камеруні, Кот-д'Івуарі. Щоправда, камерунський президент Поль Бійя, що при владі з 1982 р., вже заявив про свій план балотуватися на восьмий термін, а чинний президент Кот-д'Івуару Алаассан Уаттара досі стоїть перед дилемою: балотуватися на четвертий термін чи відкрити шлях до влади новому поколінню політиків [1].

Результати подібних електоральних змагань говорять про те, що серйозну загрозу для політичних змін у країнах Тропічної Африки несуть не диктатори, які насильно захоплюють владу, а популісти, які легітимізують владні повноваження з допомогою імітації виборів під прикриттям декларативних закликів до змін. Наслідками таких процесів стає «посилення авторитаризму, корупція, клієнталізм, систематичні утиски громадянського суспільства, засобів масової інформації та руйнування виборчої конкуренції» [16, с. 393].

В подібних випадках як вибори, так і політичні режими мають фасадний характер і залишаються лише умовними плебісцитами з метою досягнення поверхневої легітимності влади: сильні опозиційні партії заборонені, а зміна посадових повноважень через вибори в багатьох країнах залишається малоімовірною, якщо не сказати неможливою.

Для політичної стабільності в просуванні політичних трансформацій в країнах регіону однаково важливими видаються і справедливий розподіл доходів від національних ресурсів, і вільний доступ освічених представників малочисельних етносів до влади, і політична культура виборців щодо посилення боротьби з корупцією і підзвітності політичних лідерів, заохочення публічних дебатів, зміцнення засобів комунікації, розширення прав громадян тощо.

В 2024 р. чергові вибори відбулися також у Гані, на результатах яких варто зупинитися окремо, щоб з'ясувати суть політичного феномена ще однієї тропічноафриканської країни. Світовими моніторинговими компаніями виборчі процеси в Гані визнані позитивним зразком демократії в регіоні, оскільки вона проводить мирні вибори з 1992 року, а стабільний політичний клімат привернув іноземні інвестиції, що дало можливість економіці держави на тлі всієї Африки розвиватися інтенсивно і доволі рівномірно [7].

В цьому зв'язку дослідниця Е. Гадьянова зазначає, що під час опитування в грудні 2016 року чимало респондентів у своїх відповідях підставою для громадянської гордості за власну країну назвали успішну історію вільних, чесних та мирних виборів, що дозволило їй сформулювати певні висновки: «спроби диктаторських переворотів не знаходять своєї підтримки і стають малоімовірними, коли населення сприймає систему правління як цінну частину позитивної національної ідентичності, оскільки демократія, що здатна за себе постояти, вимагає чіткого усвідомлення своєї цінності, а також цінності своїх процесів та інститутів» [17].

В значній мірі такий успіх зумовлений високим рівнем довіри і репутації виборчої комісії як ефективного організатора виборчих кампаній упродовж кількох років поспіль: в грудні 2016 року в Гані відбулися шості мирні вибори, в результаті яких уряд змінився втретє, а опозиційна партія виграла президентство та здобула більшість у складі парламенту. Цікавою є динаміка розриву голосів. До прикладу, в 2008 р. президент переміг з різницею менше 1,5%, 2012 року – 2%. Незважаючи на те, що жодна з двох відносно стабільних і збалансованих партій не отримувала суттєвої переваги, переможена сторона приймала результати волевиявлення громадян, і політики йшли у відставку.

Зазначимо: за показниками Freedom House з дотримання основних прав і свобод у 2021 р. Гана знаходилася на другому місці після Кабо-Верде і вважається вільною країною [6]. Водночас більш консервативний у своїх оцінках індексу демократії Economist Intelligence Unit, який поціновує Гану як недосконалу демократію, що загалом не критично, оскільки в цій групі знаходяться, наприклад, Бельгія, Південна Африка (ПАР) та Іспанія. Також держава посідає другу позицію після Маврикію за глобальним індексом миру: 40 зі 163 країн, між Кувейтом та Албанією [8].

Наведені факти вирізняють Гану з-поміж інших держав-сусідів: у Буркіна-Фасо у вересні 2022 року відбувся другий за 9 місяців військовий переворот, в Того розстріляли людей, які виступили проти Фор Гнассінгбе – династії військових, яка перебуває при владі понад 50 років, Код-Д'Івуар відбудовується після виснажливої громадянської війни.

На виборах 2024 р. переможцем президентських виборів у Гані знову став опозиційний політик Джон Махама, який вже обіймав цю посаду з 2012 до 2017 року [3], що засвідчує дотримання прав і свобод, прописаних у конституції Гани: в країні наявний широкий спектр незалежних медіа, відкриті політичні дебати замінили «культуру тиші», яка переважала в часи військових диктатур. Вибори, хоча й супроводжуються сутичками між активістами, проте, за висновками місцевих і міжнародних спостерігачів, проходять чесно та прозоро.

Більшість дослідників вважає, що загроза повернення до авторитаризму для Гани вже минула, однак із порядку денного сучасних політичних діячів не усунуто низку проблем, типових для країн, що розвиваються, з-поміж яких нерівність доходів і їх розподіл, безробіття та погіршення стану навколишнього середовища. Уряд країни запроваджує превентивні заходи для розв'язання цих та інших проблем, включаючи реалізацію програм соціального втручання, таких як безкоштовна старша середня освіта і довгострокові стратегії сталого розвитку.

Зрештою, сам народ повинен спонукати політичних лідерів до відповідальності й боротися проти корупції від найвищого до найнижчого рівнів, за посилення підзвітності, заохочення публічних дебатів, зміцнення засобів комунікації, розширення прав і можливостей жінок тощо.

Висновки. Вибори в країнах Тропічної Африки за сучасних умов є поширеною цінністю й проводяться всіма наявними політичними режимами, однак їх перебіг та результати відзначаються різною якістю: якщо в ліберальній демократії в ПАР електоральний процес відзначається професійною організованістю й відбувається в умовах свободи слова, а в електоральній демократії Гани якість виборчих кампаній поступово удосконалюється,

то це не стосується електоральної демократії Нігерії чи електоральної автократії Зімбабве та інших країн.

До причин, які провокують непередбачуваність виборчих процесів, у т. ч. результатів виборів 2024 року, і суперечливість прогнозів політичного розвитку регіону на третє десятиліття, варто віднести слабкість економічного й безпекового чинників: перший провокує відмову від трансформаційних процесів у бік демократії, а другий – збереження потенціалу військового втручання в політичний розвиток. Ще більш деструктивний вплив здійснюють домінуючі правлячі партії через використання державних ресурсів і конституції для збереження й легітимізації влади та застосування інституту безпеки для політичного тиску, що особливо загострюється під час виборчого процесу.

Вибори 2024 року в низці тропічноафриканських країн, як і попередні, фіксують несформованість сильних опозиційних партій, здатних до жорсткого політичного протистояння як у більш-менш стабільних, так і в обмежених політичних системах регіону. Крім того, на перебіг та результати виборів впливає специфічна структурованість африканського суспільства і збереження політичної значущості диференційованих групових тенденцій: етнічної та релігійної приналежності, патримоніальних і клієнтальних відносин. Як результат – інфантильність громадянського суспільства, слабка політична культура виборців, неповага правлячих еліт до демократичних цінностей.

Насамкінець зазначимо, що сучасний стан політичних трансформацій в країнах Тропічної Африки за результатами виборів в значній мірі детермінований не тільки внутрішніми електоральними змаганнями, а й загальносвітовими тенденціями: інтеграцією, глобалізацією, законами інформаційного суспільства тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Африка у 2025 році: економічне зростання, незважаючи на постійні проблеми. *Міжнародний кур'єр*. URL: <https://intercourier.news/2025/01/31/afryka> (дата звернення: 23.01.2024).
2. База даних показників світового розвитку. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.PP.CD> (дата звернення: 23.01.2025).
3. Гана. Опозиційний політик Джон Махама. URL: <https://www.france24.com/en/afrique/20241208-ghana-opposition-candidate-john-mahama-wins-presidential-elect> (дата звернення: 12.02.2025).
4. Гура В. К. Субсахарська Африка в XXI ст.: чинники господарського прогресу і перспективи співпраці з Україною. *Науковий вісник «Гілея»*, 2014. Випуск 84. С. 124 – 130.
5. Гуттереш А. Африка. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-529888666> (дата звернення: 12.03.2025).
6. Звіт про свободу у світі. *Freedom House*. URL: <https://freedomhouse.org/country/ghana/freedom-world/2022> (дата звернення: 12.03.2025).
7. Зірка африканської демократії: огляд політичного життя Гани. Аналітичний центр Адастра. URL: <https://adastra.org.ua/blog/zirka-afrikanskoyi-demokratiyi-oglyad-politichnogo-zhittya-gani> (дата звернення: 23.01.2025).
8. Індекс демократії. *Economist Intelligence Unit*. URL: <https://www.eiu.com/n/democracy-index-2021-less-than-half-the-world-lives-in-a-democracy/> (дата звернення: 28.03.2025).

9. Континент надії чи нова ціль неоколоніалізму: як Африку бачать США і Китай? Аналітичний центр Адастра. URL: <https://adastra.org.ua/blog/> (дата звернення: 12.03.2025).
10. Кравченко М. Інтеграційний розвиток регіону Субсахарської Африки / Інтеграційні процеси в Азії та Африці як складова світового історичного розвитку (кінець XX – початок XXI століття): монографія / За заг. ред. В. О. Шведа, пер. англ. Прип'юк Є. О., Кравченко М. В. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2022. С. 237 – 258.
11. Кухта В. В. «Арабська весна»: моделі демократичних перетворень в країнах Північної Африки і Близького Сходу. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. 2019. Вип. 9 (73) (вересень). 2019. С. 13 – 18.
12. Поліщук І. О. Електоральний процес: поняття та складові фактори. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. 2010. № 885: серія «Питання політології». Вип. 16. С. 132 – 137. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/handle/123456789/2392> (дата звернення: 12.03.2025).
13. Ціватий В. Новаційні тенденції сучасної дипломатії: концепт парадипломатії як інституційний напрям реалізації транскордонного та політико-дипломатичного співробітництва України. *Зовнішні справи*. 2016. Вип. 7. С. 36 – 39.
14. Швед В. О. Передмова. Глобальні трансформаційні процеси в країнах світової периферії (регіон Субсахарської Африки): виклики та можливості для України: матеріали Міжнар. наук. конф., м. Київ, 16 черв. 2016 р.; НАН України, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» / відп. наук. ред. О. І. Лукаш. Київ, 2016. С. 5 – 6.
15. Africa: US is Africa's "Ideal Partner" for Promoting Democratic Institutions and Economic Growth. Tibor P. Nagy. Jr. Assistant Secretary, Bureau of African Affairs. September 18, 2018. *Friends of the African Union*: веб-сайт. URL: https://friendsoftheafricanunion.com/usg_ab_02/ (дата звернення: 10.04.2025).
16. Bugaric B. The two faces of populism: Between authoritarian and democratic populism. *German Law Journal*. 2019. Vol. 20 (3). P. 390 – 400. DOI:10.1017/glj.2019.20
17. Elena Gadjanova. Afrikas Demokratien im Niedergang mpg.de, 4/09/2018. URL: <https://glavcom.ua/digest/zanepad-afrikanskih-demokratii-549979.html> (дата звернення: 12.03.2025).
18. Persson T., Tabellini G. Political Economics. Explaining Economic Policy. The MIT Press. 2000. 560 p. URL: <https://mitpress.ubli.sh.com/ebook/political-economics-preview/97/Cover> (дата звернення: 23.01.2025).
19. Ziblatt Daniel. Challenges to Democracy. Center for European Studies at Harvard University. *Harvard University*: веб-сайт. URL: <https://scholar.harvard.edu/dziblatt/challenges-democracy> (дата звернення: 24.02.2025).